

دکتر سید حسن مطیعی لنگرودی

دانشگاه فردوسی مشهد

شماره مقاله: ۳۶۰

اهداف جهانگردی در استان خراسان

Dr. Seyyed Hassan Motiei Langrodi

University of Ferdowsi Mashhad

The Aims of Tourism in Khorasan Province

One of the sources of achieving income for countries and lands, is tourism activities. Most planners of countries, act to attract more national and foreign tourists via creating tourism attractions and necessary possibilities, and through this way they make occupation and suitable income for their land. Because this way of making income is one of the most easy way that allocates increased value of many invested capitals to itself.

Khorasan is one of the important provinces in our country in attracting tourists and pilgrims. Locating of the holy shrine of Imam Reza, 121 historical - pilgrimage places that have registered as ancient traditions, 1400 historical and visiting places and excessive environmental variety, make Khorasan as one of the centers that attract many tourists and pilgrims in Iran every year.

In addition to national tourists, this province accepts many foreign tourist specially from neighbour islamic countries.

So, one of the important sources of income for Khorasan, and specially Mashhad, is spendings and costs of tourists and pilgrims that enter the province.

According to fast growth of population in Khorasan and the need of making more occupation,

desired planning for basic investing capitals for attracting tourists is necessary.

These plannings and investing capitals, in addition to achieving income for Khorasan, make suitable possibilities for spending free time for population of the country. Because one of the most important centers of tourism in Iran, is Khorasan and specially Mashhad.

According to income and economic exploitation of tourism, destroying the living environment and cultural inheritances and native identity is a result of tourism for places that accept these persons. So it must be programmed in a way that a balance exists in this case. Result of economic exploitation must not be destroying the living environment and cultural and native inheritances.

In other words, in tourism planning, we must programme to create permanent tourism in land.

مقدمه

اهداف جهانگردی را می توان در موارد زیر خلاصه نمود:

- ۱- رشد اقتصادی از طریق افزایش اشتغال و درآمد.
 - ۲- ایجاد امکانات لازم برای توریست داخلی، به منظور گذران اوقات فراغت.
 - ۳- حفظ میراث‌های فرهنگی، بومی و محیطی.
- با دستیابی به این اهداف، جلوه‌هایی از توریسم پایدار در سرزمین نمودار می شود. بنا بر آمارهای منتشره، در سال ۱۹۹۲ فعالیتهای جهانگردی برای حدود ۱۳۰ میلیون نفر در سطح جهان شغل ایجاد کرده است^۱. شوشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
- بر همین اساس، در بسیاری از کشورها، برنامه‌ریزان و متصدیان امور توریستی، در پی برنامه‌ریزی و ایجاد امکانات لازم، برای کسب درصدی از این درآمدها می باشند. مسلماً ایجاد اشتغال و کسب درآمد، یکی از مهمترین اهداف سرزمینها، برای رسیدن به رشد و به دنبال آن توسعه اقتصادی است. ولی باید توجه داشت که جذب توریست در اغلب نواحی دو پیامد متضاد را به همراه داشته است. فعالیتهای توریستی از یکسو سبب رشد اقتصادی و زمینه‌ساز اشتغال و کسب درآمد شده و از سوی دیگر تحلیل فرهنگ و نابودی هویت بومی و تخریب محیط زیست را به دنبال دارد. بنابراین باید به گونه‌ای برنامه‌ریزی کرد، که نتایج مثبت آن، زمینه‌ساز رشد و توسعه شود. زیرا میراث‌های فرهنگی، ملی و طبیعی ما، ثروتی بسیار ارزنده، ولی غیرقابل فروش است.

ارزش، اهمیت و اثر جهانگردی در جوامع کنونی

هر کشور می‌تواند با توجه به نیازها و خواسته‌های خود آنچه را که از جهانگردی انتظار دارد، انتخاب نماید. در ایران آثار عظیم تمدن اسلامی، تاریخ و فرهنگ ایرانی، می‌تواند انگیزه سفر خارجیان به ایران باشد. کلیه عوامل و عناصری که در انسان ایجاد انگیزه سفر می‌نمایند، جاذبه‌های جهانگردی نامیده می‌شوند. این عوامل و پدیده‌ها از نظر فرهنگی و اقتصادی جزء سرمایه‌های ملی و انحصاری محسوب می‌شوند. ترکیب و مجموعه این جاذبه‌ها، بنابراین برنامه‌ای سنجیده و پویا، عامل مؤثری در ایجاد کشش، رشد و گسترش جهانگردی به شمار می‌آیند.

امتیاز اصلی توریسم درآمدزایی آن است. در سال ۱۹۹۲ فعالیت‌های توریستی سبب ایجاد اشتغال برای حدود ۱۳۰ میلیون نفر یا ۱ شغل از هر ۱۴ شغل در جهان شده است. سازمان جهانی جهانگردی اعلام کرده است، تعداد جهانگردانی که در سال ۱۹۹۶ از سایر کشورها دیدن کرده‌اند برابر با ۵۹۲ میلیون نفر، با رشدی برابر ۴/۶٪ نسبت به سال قبل و درآمد ایجاد شده‌ای برابر ۴۲۳ میلیارد دلار با رشدی برابر ۷/۶٪ بوده است.^۲ این رقم علاوه بر میلیون‌ها انسانی است که هر ساله در داخل مرزهای سیاسی سرزمین خود مسافرت می‌کنند. تعدادی از کشورها از طریق برنامه‌ریزی جامع و هدفدار توانسته‌اند درصد بسیاری از جهانگردان را به سوی سرزمین خود جذب نموده و از این طریق اشتغال و درآمد فراوانی را برای جمعیت خود ایجاد نمایند. جدول شماره ۱ مهمترین کشورهای جذب‌کننده توریست بین‌المللی را در سال ۱۹۹۵ نشان می‌دهد.^۳

جدول شماره ۱: مهمترین کشورهای جذب‌کننده توریست در سال ۱۹۹۵

ردیف	نام کشورها	تعداد توریست وارد شده به میلیون نفر	درصد تغییرات ۱۹۹۴-۱۹۹۵
۱	فرانسه	۶۰/۵	-۱/۲
۲	اسپانیا	۴۵/۱	+۴/۴
۳	اتازونی	۴۴/۷	-۱/۷
۴	ایتالیا	۲۹/۱	+۶/۲
۵	چین	۲۳/۳	+۱۰/۹
۶	انگلستان	۲۲/۷	+۳/۱
۷	مکزیک	۱۹/۸	+۱۶/۱
۸	لهستان	۱۹/۲	+۲/۳
۹	اطریش	۱۷/۷	+۰/۸

۲- اخبار تلویزیون، به نقل از سازمان جهانی جهانگردی، تاریخ ۷۵/۱۱/۱۰.

یکی از مهمترین عوامل افزایش جهانگردان، افزایش درآمد جمعیتها و سرزمینها می باشد. مطالعات انجام شده، اثر درآمدها و نرخها را روی تقاضا برای توریسم بین المللی در ۳۰ سال گذشته نشان می دهد. نتیجه این مطالعات نشان می دهد که افزایش درآمدها بر روی تقاضا و تعداد توریسم اثر مثبت دارد. جهش نرخها نیز بر نتایج روند جذب توریست مؤثر می باشد.^۴

در دهه های اخیر، هرچه بر میزان درآمد و درجه رفاه انسانها افزوده شده است، بر تعداد افرادی که به گذران اوقات فراغت در فواصل دور و نزدیک مبادرت می ورزند، افزوده شده است. به علاوه، در دوران معاصر، یکی از شاخصهای توسعه هر سرزمین، گذران اوقات فراغت جمعیت آن سرزمین - با توجه به کمیت و کیفیت آن - بوده است. به همین دلیل اغلب کشورها و سرزمینها در پی برنامه ریزی برای ایجاد و تأمین امکانات لازم به منظور جذب توریست داخلی و خارجی می باشند، تا هم پاسخگوی نیازهای مسافرتی و گذران اوقات فراغت جمعیت سرزمین خود بوده، و هم اشتغال و درآمد مضاعفی را برای نیروی کار کشور ایجاد نمایند.

ب. گروچین^۵، دو عملکرد مهم برای اوقات فراغت و سرگرمیها فائل است: تجدید قوایی که در نتیجه کار و سایر اشتغالات لازم تحلیل رفته اند و توسعه روحی (فرهنگی، ایدئولوژیکی و زیبایی) و فیزیکی شخص. براساس اندیشه وی عملکرد اخیر در جامعه شناسی امروزی از اهمیت بسیار زیادی برخوردار است.^۶ برخورد و تماس دائمی انسان معاصر با توده های مردم، سیل اطلاعات و اخبار و سر و صدایی که به طرف او سرازیر شده و احاطه اش می کنند، رفاه مادی زیاد، عدم تحرک فیزیکی، توقف نسبتاً طولانی در محیطی مصنوعی و یکنواخت، جدایی از طبیعت، همه و همه از خصوصیات زندگی روزمره یک شهروند شهرهای بزرگ است. همین ویژگیهاست که علاقه بر طبیعت را، مخصوصاً به هنگام اوقات فراغت در وی بیش از پیش تقویت می کند.^۷ بنابراین با رشد چنین نیازی، برنامه ریزی برای افزایش امکانات گذران اوقات فراغت از طریق سرمایه گذاریهای بخش دولتی و خصوصی الزامی است. هر چند فعالیتهای مربوط به جهانگردی در اصل امری خودجوش بوده است، ولی امروزه همه توفیق خود را

4- *Annals of tourism research*, vol. 79, p. 643.

5- Grouchine. B.

۶- اعضای آکادمی علوم اتحاد جماهیر شوروی، انسان، جامعه و محیط زیست، ترجمه صلاح الدین محلاتی.

انتشارات دانشگاه شهید بهشتی، سال ۱۳۷۲، ص ۳۴۴. ۷- منبع قبلی، ص ۳۴۵.

مدیون سازماندهیهای بخش خصوصی و یا عمومی می‌داند.^۸ عملکردهای دولت در برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاریهای توریستی بسیار مؤثر است. علاوه بر آن تغییرات سیاسی سرزمینها نیز از عوامل اصلی جذب و یا عدم جذب توریست خارجی می‌باشند. مطالعات انجام شده در این زمینه در کشور مصر نشان می‌دهد که تعداد توریستهای اروپایی و آمریکایی وارد شده به این کشور در سال ۱۹۷۳ برابر ۱۶۰/۰۰۰ نفر بوده، ولی همین رقم در سال ۱۹۹۵ به بیش از ۲ میلیون نفر افزایش یافته است.^۹ مسلماً گرایش دولت مصر به سوی کشورهای غربی، در افزایش این تیب از توریستهای خارجی مؤثر بوده است. ورود توریست به یک فضای جغرافیایی، سبب ایجاد تأثیرات فرهنگی، بر فرهنگ و آداب و رسوم آن ناحیه می‌شود. امروزه بسیاری از نواحی روستایی که به علت داشتن محیطی مفرح و جاذب، بسیاری از جمعیت شهری را در ایام تعطیلات آخر هفته و یا فصلی و سالانه به سوی خود می‌کشند، از پذیرش کنشها و رفتار جمعیت شهری، بی‌تأثیر نمی‌باشند. بازدیدکنندگان و توریستهایی که برای یک یا چند روز، ایام فراغت خود را در نواحی روستایی می‌گذرانند، از تپه‌های مختلف می‌باشند. این افراد ممکن است از یک کشور خارجی، یک شهر بزرگ، مرکز ناحیه‌ای، و یا شهری کوچک آمده باشند. از نظر نوع مشاغل ممکن است مأموران دولتی، مدیران و رؤسا، متخصصین کشاورزی و دامداری، مربیان فرهنگی، افراد مربوط به امور توسعه، مهندسان، جنگلبانان و غیره باشند. این افراد، از نظر نژاد، ملیت، مذهب، شغل، سن، جنس، زبان، حالات و تجربیات با هم تفاوت دارند.^{۱۰} اما همه آنها دارای سه ویژگی می‌باشند: ۱- همگی از محیطی دیگر یعنی ناحیه شهری به محیط روستایی آمده‌اند ۲- به دنبال چیزی هستند که مسلماً در محیط زیست آنها نبوده است، ۳- عمده فرصت کمی دارند که باید از آن استفاده کنند. بدیهی است که چنین جمعیتی با چنان تفاوت‌های گوناگون، می‌تواند تأثیری عمیق بر فرهنگ و کنش جمعیت روستایی بر جای گذارد. علاوه بر تأثیر مسافرین و میهمانان بر جمعیت میزبان، توریستها نیز از فضای مورد بازدید و گذران اوقات فراغت خود تأثیر می‌پذیرند. نتایج مطالعات انجام شده بر روی ۹۷ توریست یونانی بازدیدکننده از کشور ترکیه در مورد چگونگی و سطح زندگی در ترکیه، مؤسسات و جنبه‌های فرهنگی جمعیت ترکیه، نشان داده است که طرز تلقی و باور توریستهای یونانی پس از بازدید از کشور ترکیه با

۸- ماکس درونو، جغرافیای انسانی، ترجمه سیروس سهامی، انتشارات رایزن، سال ۱۳۷۱، ص ۶۹۳.

9- Institute for scientific co operation, tubingen. *Applied Geography and development*, vol. 48, 1996, p. 70.

10- Chambers. R, *Rural Development Putting, the last First*, produce by longman Group Ltd, 1983, p. 11.

ذهنیت قبلی آنها از این کشور فرق کرده است.^{۱۱} یکی از جنبه‌های مثبت سیر و سفر، بویژه در مقیاس بین‌المللی، ایجاد صلح و دوستی بین ملت‌ها و جوامع می‌باشد. همچنین باید توجه داشت که توریسم (سیر و سفر) یکی از نیازهای اساسی بشر است. دستیابی انسان معاصر به تکنولوژی پیشرفته و امکان اتوماسیون در تولیدات و همچنین ارتقاء سطح زندگی و گسترش شبکه‌های ارتباطی، فعالیت‌های توریسم را دچار چنان تحولاتی کرده که امروزه جغرافیای بسیاری از کشورهای جهان را با دگرگونی‌های بنیادی مواجه کرده است.^{۱۲} بنابراین با توجه به شرایط حاضر، باید به گونه‌ای برنامه‌ریزی کرد که این دگرگونی‌های بنیادی به جای تخریب فضای زیستی، به سوی توسعه پایدار در سرزمین‌ها مستهی گردد. بنابراین در زمینه رشد فعالیت‌های توریستی باید به تعادل بین توریسم، فرهنگ و توسعه توجه داشت. در این مورد پژوهش و عمل در چهار زمینه ذیل مهمتر می‌باشد:^{۱۳}

۱- ارتقاء و دفاع از میراث فرهنگی و هویت فرهنگی.

۲- حفاظت از محیط زیست در مقابل تاخت و تاز جهانگردی.

۳- ترویج شکلی از جهانگردی که به محیط زیست اجتماعی، فرهنگی احترام گذارد و مبنایی برای توسعه باشد.

۴- گسترش آن نوع از فعالیت‌های توریسم که سبب ایجاد درآمد و اشتغال مستمر برای سرزمین شود.

یعنی ایجاد توریسم پایدار.

جهانگردی و ایرانگردی در استان خراسان

پس از انقلاب، بویژه در دوران جنگ، ایران با کاهش توریست خارجی و رکود جهانگردی و ایرانگردی مواجه شد. چنین رکودی در چنان شرایطی کاملاً طبیعی بود؛ ولی پس از استقرار آرامش و برنامه‌ریزی‌های لازم، این فعالیت دوباره آغاز می‌شود.^{۱۴} خراسان به لحاظ وجود مرقد مظهر امام‌رضا(ع)، ۱۲۱ بنای تاریخی و زیارتی که به عنوان آثار باستانی کشور به ثبت رسیده است و ۱۴۰۰ اثر دیدنی و

11- Anastasopoulos. p. G, *Tourism and Attitude chang, Annals of tourism research*, vol. 19, 1992, p. 629.

۱۲- حسن قره‌نژاد، مقدمه بر اقتصاد و سیاست‌گذاری توریسم، انتشارات مانی، تهران، سال ۱۳۷۴، ص ۱.

۱۳- ماهنامه پیام یونسکو، شماره ۳۱۲، مرداد ۱۳۷۵، ص ۴۵.

۱۴- مجله صنعت حمل و نقل، شماره ۱۷، دیماه ۱۳۷۲، ص ۵۴.

تاریخی شناسایی شده، در جذب توریست تخصصی از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است^{۱۵}.
 فعالیتهای سیر و سیاحت در این استان به لحاظ دارا بودن موقعیت پراهمیت مذهبی - فرهنگی، باید به شیوه ایرانی - مذهبی باشد. بسیاری از توریستهای منطقه‌ای به لحاظ جنبه‌های فرهنگی - مذهبی به خراسان سفر می‌کنند، و یا توریستهای کشورهای عربی در پی گذران ایام تابستان در نواحی کوهستانی خنک می‌باشند. لذا در برنامه‌ریزی فعالیتهای توریستی استان خراسان، باید به جذب توریست تخصصی توجه داشت. در زمینه توریستهای دیگر که کمتر به لحاظ جنبه‌های فرهنگی سفر می‌نمایند، می‌توان اماکن و فضاهای خاصی را برای آنها در نظر گرفت نظیر مناطق حفاظت شده توریستی مذهبی، باستانی، ییلاقی و دیدنیهای دیگر.

خراسان از نظر جذب زوار و توریست داخلی نیز از اهمیت بسیار مناسبی برخوردار است، بطوری که روند افزایش زوار و توریست داخلی به خراسان هر ساله در حال افزایش است، براساس آمارهای موجود روند این افزایش به شرح ذیل بوده است:

در اوایل قرن دوازده	۵۵ هزار نفر وارد مشهد شده‌اند ^{۱۶}
در سال ۱۳۴۶	۱/۵ میلیون نفر ^{۱۷}
در سال ۱۳۵۰	۳ میلیون نفر
در سال ۱۳۵۳-۵۵	۷ میلیون نفر ^{۱۸}
در سال ۱۳۶۵	۱۰ میلیون نفر ^{۱۹}
در سال ۱۳۷۳	۱۲ میلیون نفر

با توجه به روند افزایش مسافران، پیش‌بینی برای سال ۱۳۹۵ معادل ۱۹ میلیون نفر می‌باشد که حداقل یک شب در شهر مشهد اقامت خواهند داشت^{۲۰}. با توجه به چنین حجمی از مسافر که در حال

۱۵- روزنامه خراسان، تاریخ ۱۳۷۴/۵/۱۷، ص ۱۱.

۱۶- مهندسین مشاور مهرآزان، طرح جامع مشهد، جلد ۳۱، مطالعه زوار و مسافران، آذر ۱۳۷۰، ص ۵۳.

۱۷- منبع قبلی.

۱۸- سازمان برنامه و بودجه استان خراسان، برنامه اجمالی توسعه اقتصادی و اجتماعی استان خراسان، سال ۱۳۵۴، ص ۷۵.

۱۹- مهندسین مشاور مهرآزان، طرح جامع مشهد، جلد ۳۱، ص ۱۳.

۲۰- منبع قبلی، ص ۱۴.

حاضر وجود دارد و در طی سالهای آینده به دو برابر خواهد رسید، لازم است جاذبه‌ها و امکانات زیربنایی مورد نیاز، هرچه بیشتر تقویت شده و توسعه یابند. زیرا ورود مسافر که یکی از پایه‌های مؤثر در درآمدهای اقتصادی شهر مشهد می‌باشد، بر روی شهرکهای بیلابقی اطراف شهر از جمله طریقه و شاندیز که در حوزه نفوذ ما در شهر مشهد قرار دارند، تأثیر می‌گذارد. این بیلابقات همه ساله پذیرای تعداد زیادی از مسافران و زواری هستند که به مشهد سفر می‌کنند.^{۲۱}

از نظر جذب توریست خارجی و منطقه‌ای نیز، استان خراسان بویژه شهرستان مشهد به عنوان مرکز و قطب منطقه‌ای، از کارآیی در سطح مطلوب برخوردار است، بطوری که هر ساله تعداد بسیاری از توریستهای آسیای میانه به شهر مشهد سفر کرده و ارز بسیاری را هزینه می‌کنند. با ورود توریستهای آسیای میانه در شش ماهه اول سال ۱۳۷۳، حدود ۴۰ هزار توریست وارد شده معادل ۳۶ میلیون دلار از بازارهای مشهد خرید کرده‌اند که متوسط هزینه هر توریست معادل ۹۰۰ دلار بوده است.^{۲۲} متأسفانه شهر مشهد نتوانست از برنامه‌ریزیهای لازم برای بهره‌وری بهینه در این زمینه استفاده کند و واسطه‌گری و دلالی و مشاغل کاذب به شدت رشد نمود و سبب افزایش قیمتها و تورم شدید در شهر شد. در چنین حالتی با راه‌اندازی سیستمهای ارداتی به استان (نظیر عملکرد کشورهای عربی)، می‌توان به مهار قیمتها پرداخت و از تجارت و بازرگانی سالم برای کسب درآمد و اشتغال سود برد. هرچند افکار عمومی به لحاظ عدم وجود فرهنگ جذب توریست، علیه توریستهای وارد شده بوده است، ولی می‌توان با جهت‌دهیهای لازم از طریق رسانه‌های گروهی محلی، بر این مشکل نیز فائق آمد.

برای دستیابی به کارآیی لازم به منظور جذب هرچه بیشتر توریستهای داخلی، منطقه‌ای و خارجی، تلاش و برنامه‌ریزی تمامی سیستمهای ذریع در سطح استان و حتی کشور لازم و ضروری می‌باشد. زیرا جذب توریست بیشتر به استان، وابسته به کارآیی تمامی ارگانها و سازمانهای موجود در استان بوده و به یک یا دو سازمان و ارگان مربوط نمی‌باشد.

هر چه تعداد زواری و توریست وارد شده به استان خراسان افزایش یابد، بهره‌وری اقتصادی نیز افزایش یافته و درآمد و اشتغال بیشتری در سطح استان فراهم خواهد آمد. درآمد و اشتغالی که به لحاظ رشد شدید جمعیت در استان و هجوم هر ساله بیکاران جویای کار به سوی مؤسسه‌های کارآیایی، از مهمترین زمینه‌های مورد توجه در برنامه‌ریزیهای آینده این سرزمین می‌باشد، و استان خراسان بشدت

۲۱- محمود عباس‌نژاد، بررسی نقش صنعت جهانگردی در توسعه روستایی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشگاه آزاد

۲۲- ابواز ۷۴/۷/۱۷، ص ۵، قدس ۷۳/۸/۱، ص ۱۱.

اسلامی واحد مشهد، سال ۷۵، ص ۸۷.

به آن نیازمند است. هرچند درصد زیادی از درآمدهای به دست آمده در این بخش، نصیب شهر مشهد می‌شود، ولی سایر شهرهای استان خراسان نیز، از آن بی‌نصیب نمی‌مانند. زیرا در فصول زیارتی، به هنگام سفر زوار شاهد آنیم که شهرهای مسیر حرکت مسافران نیز به علت ارائه خدمات مختلف به زوار، از درآمد خوبی برخوردارند. بطور مثال رستورانها و مسافرخانه‌ها و فروشگاههای فراوانی که فقط به دلیل ارائه این خدمات به وجود آمده‌اند. در شهر فاروج که تعداد بسیاری از مغازه‌ها به فروش انواع آجیل و شیرینیها و مواردی از این قبیل مشغولند، در صورت عدم امکان خدمات‌دهی به مسافران، فعالیت آنها تا حد زیادی کاهش خواهد یافت. کسب درآمد صاحبان تعداد زیادی از حرفه‌های خدمات‌دهی مانند - مکانیکی، پنچرگیری و ... - در مسیر مسافری، به علت موقعیت زیارتی شهر مشهد است. بنابراین به غیر از شهر مشهد، سایر شهرهای استان خراسان که در مسیر حرکت زوار قرار دارند، با توجه به میزان خدمات‌دهی، از بهره‌وری اقتصادی برخوردار می‌باشند.^{۲۳}

در شهر مشهد، بهره‌وری اقتصادی به حداکثر خود می‌رسد، هتلها، رستورانها، سرویسهای حمل و نقل و جا به جایی، مغازه‌های بسیاری که حتی بعضی از آنها ۲۴ ساعته به کار و فعالیت مشغولند، و یا اشخاصی که در فصولی از سال، تعدادی از اتاقهای منازل خود را به اجاره می‌دهند، و موارد بسیار دیگر، ارزش اقتصادی بالایی را برای شهر مشهد به وجود می‌آورند. این موقعیت سبب شده است که شهر مشهد نسبت به سایر شهرهای استان خراسان، دارای موقعیت استثنایی باشد، زیرا مثلاً در استان مازندران شهرهای آمل، بابل، ساری، قائم شهر، گرگان دارای کارکردهای خدماتی یکسان می‌باشند، در حالی که در سطح استان خراسان، شهر اول که مشهد باشد با شهرهای سطح دوم که سبزوار یا بجنورد و تربت‌حیدریه است، از نظر خدمات قابل مقایسه نمی‌باشند. یکی از موارد بسیار پراهمیت در جذب توریست داخلی برای استان خراسان بویژه شهر مشهد، ایجاد اقامتگاهها و کمپهای ارزان قیمت برای اقامت زوار است. با توجه به سطح درآمدها، امکان اقامت در هتلها و صرف غذا در رستورانها برای درصد بالایی از خانواده‌ها وجود ندارد. به همین علت تعداد کثیری از جمعیت کشور، به دلیل بالا بودن هزینه این نوع سفرها، سالهای طولانی از گذران اوقات فراغت و زیارت و سیاحت باز می‌مانند. در حالی که راه‌اندازی پارکهای اقامتی - که شهر مشهد امکان کافی در این مورد را در حاشیه شهر داراست - و دادن خدماتی از جمله فروشگاههای مواد غذایی و مصرفی، حمام، آشپزخانه، آب و برق، خطوط اتوبوسرانی از پارکها به اطراف حرم مطهر و سایر نیازهای موردی، علاوه بر آن که مشکلات زوار را بر

طرف خواهد کرد، سبب ایجاد اشتغال و فعالیت نیز خواهد شد. این روش مشکلی را هم برای هتلها و مهمانپذیرهای شهر به وجود نخواهد آورد، زیرا در فصل شلوغ تابستان که شهر با فشار روبروست، پارکهای اقامتی قسمت عمده این فشار را کاهش خواهند داد و در فصل زمستان به دلیل غیرقابل استفاده بودن این اقامتگاهها، هتلها و رستورانها با کمبود مراجعان مواجه نخواهند بود و یکی از مهمترین مشکلات زوار و مسافران که محل اقامت آنها می باشد - با توجه به جدول شماره ۲ - برطرف خواهد شد.

جدول شماره ۲: مشکلات زوار و مسافران در شهر مشهد^{۲۴}

ردیف	مورد	درصد
۱	رفت و آمد	۳۲/۲
۲	محل اقامت	۱۸/۲
۳	تهیه بلیط برگشت	۱۶/۶
۴	تهیه ارزاق	۱۴/۸
۵	دسترسی به امکانات درمانی	۷/۵
۶	داشتن وسیله نقلیه شخصی	۴
۷	سرقت و گم شدن اشیاء	۴
۸	تهیه سوخت	۰/۹
۹	گم شدن اطفال	۰/۸

از سوی دیگر، با سرمایه گذاری اندک برای پارکهای اقامتی، می توان امکان خدمات دهی برای جمعیت کثیری را فراهم ساخت. در حالی که با ساخت هتلها و مهمانپذیرها در فصول خلوت سال، مشکل کسب درآمد وجود خواهد داشت، که خود سرمایه گذارهای پر حجم را غیراقتصادی می نماید.^{۲۵} در حال حاضر، در بین انواع فعالیتهای اقتصادی، فعالیتهای مربوط به جذب توریست، از موقعیت اقتصادی بسیار مناسبی برخوردار است. اغلب کشورها و سرزمینها در پی آنند که از این طریق حداکثر

۲۴- اردام، طرح توسعه و عمران حوزه نفوذ شهر مشهد، مطالعات جمعیتی. جلد ۷، سال ۱۳۶۸، ص ۵۸

۲۵- سیدحسین مطیعی لنگرودی. جغرافیای اقتصادی خراسان. ص ۲۶۸-۲۶۵.

بهره اقتصادی را کسب نمایند. استان خراسان نیز در این زمینه از پتانسیل و توان بالایی برخوردار است. برنامه‌ریزیهای لازم برای جذب توریست باعث افزایش بهره‌وری اقتصادی استان خواهد شد. این برنامه‌ریزیها و جهت‌دهیها را می‌توان به صورت پیشنهادات و خط‌مشیهای زیر بیان کرد:

۱- ایجاد یک سازمان برای پی‌گیری و برنامه‌ریزی توریستی در استان خراسان. زیرا با امکانات موجود تحقق به این اهداف عملی نمی‌باشد.

به لحاظ اهمیت موضوع، پیشنهاد می‌شود، وزارت ایرانگردی و جهانگردی در کشور ایجاد گردد. زیرا در حال حاضر با توجه به وضعیت موجود، کارایی فعالیتهای توریستی در ایران از نظر درآمد و اشتغال‌زایی، بیش از کارایی بعضی از وزارتخانه‌های کشور، نظیر وزارت معادن و فلزات و ... می‌باشد.

۲- تعیین خط‌مشی ثابت و پایدار توریستی، به منظور فراهم کردن زمینه‌های لازم در جهت سرمایه‌گذاریهای توریستی. اگر خواهان عدم سرمایه‌گذاری در فعالیتهای کاذب و تورم‌زا می‌باشیم، باید در پی تقویت و ایجاد زمینه‌های لازم برای سرمایه‌گذاریهای بنیادی بود.

۳- نظارت و ارزیابی فعالیتهای بخش خصوصی و جلوگیری از منفعت‌طلبی افراد سودجو، جهت‌دهیها به گونه‌ای باشد که بخش خصوصی سالم به سرمایه‌گذاری تشویق شود و افراد سودجو به فعالیتهای توریستی لطمه نزنند.

۴- واگذاری واحدهای دایر و پروژه‌های نیمه تمام قابل واگذاری سازمان مراکز ایرانگردی و جهانگردی به بخش خصوصی بدون تغییر کاربری^{۲۶}.

۵- تشویق بخش خصوصی به سرمایه‌گذاری در ایجاد مراکز اقامتی و تأسیسات ایرانگردی و جهانگردی از طریق حمایت‌های دولت، تعدیل قیمت‌ها و کنترل کیفی خدمات ارائه شده به توریست.

۶- تقویت برنامه‌های تبلیغاتی برای معرفی جاذبه‌های توریستی استان خراسان.

۷- آموزش اثر اقتصاد توریسم در تحول ناحیه‌ای به متصدیان فعالیتهای توریستی به منظور شناخت بیشتر و بهتر موضوع و توجه به آن، زیرا در شرایط فعلی، اقتصاد توریستی قدرتی بالاتر از اقتصاد کشاورزی و صنعتی را داراست.

۸- ارائه گشت و گذارهای متنوع برای مراکز دیدنی، مراسم ملی و مذهبی استان خراسان.

۹- بسیاری از روستاها و شهرهای استان خراسان در تولید آثار هنری و دستی مهارت دارند، ارائه

۲۶- سازمان برنامه و بودجه، پوست لایحه برنامه دوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران.

این آثار هنری و دستی، ارزش اقتصادی مناسبی را برای تولیدکنندگان این آثار فراهم می‌کند.
۱۰- ایجاد سهولت در تشریفات مرزی برای ورود و خروج مسافران، مقررات گمرکی، پاسپورت، روادید و... .

۱۱- راه‌اندازی آژانس بین‌المللی جهانگردی اسلامی که بتواند فعالیتهای بیش از ۱ میلیارد مسلمان را نظم بخشد. مسلماً این آژانس باید در سطح ملی راه‌اندازی شود و استان خراسان نیز از آن سود خواهد برد.

۱۲- انعقاد قرارداد با کشورهای جهان برای جذب مسافر و جهانگرد برای بازدید از ایران.

۱۳- تهیه فهرستی از تمام امکانات و جاذبه‌های جهانگردی، تهیه نقشه و بروشورهای لازم.

۱۴- تأسیس دانشکده خدمات ایرانگردی و جهانگردی و مدیریت هتلداری برای تربیت نیروی انسانی متخصص در استان خراسان. تأسیس دوره‌های دانشگاهی مربوط به فعالیتهای توریستی، امروزه در اغلب کشورها رواج یافته است. در چین که یکی از مراکز بزرگ جذب توریست در جهان می‌باشد، از سال ۱۹۸۰ دوره‌های دانشگاهی برای فراگیری دانش و اقتصاد توریسم برپا شده است. این دوره‌ها در انستیتوها و مدارس زبانهای خارجی بنیان نهاده شده است. در این مدارس همراه با تدریس درس توریسم، برای کارگران و کارمندان مؤسسات توریستی، دوره‌های آموزشی ویژه دایر می‌گردد.^{۲۷} با توجه به تعداد ایرانگرد و جهانگردی که هر ساله وارد استان خراسان می‌شود، تأسیس مراکز آموزشی توریستی، یکی از ضروریات استان خراسان می‌باشد.

آمار نشان می‌دهد که در سال ۱۳۷۴ برابر ۱۹ میلیون نفر در کشور سفر ایرانگردی داشته‌اند.^{۲۸} چنانچه فرض کنیم بیش از نصف این تعداد ایرانگردان به استان خراسان سفر کرده‌اند، بنابراین همین مقدار از امکانات و برنامه‌ریزی مربوط به ایرانگردی نیز، باید در استان خراسان تحقق یابد.

۱۵- حمایت و جهت‌دهی‌های دولتی از طریق اعطای تسهیلات بانکی و اصلاح قوانین به منظور تشویق به سرمایه‌گذاریهای داخلی و خارجی برای توسعه جهانگردی.

۱۶- توجه به تحقیقات و مطالعات مربوط به منظور بازشناسی جاذبه‌های توریستی و درک مسائل و مشکلات ایرانگردی و جهانگردی استان خراسان.

۱۷- توسعه فعالیتهای توریستی، نیاز به یک نگرش سیستمی دارد. یعنی ایجاد کارآیی برای تمام سازمانهای مربوط و ترکیب بهینه تمامی ارگانهای مسؤول امور توریستی.

۲۷- مجله صنعت حمل و نقل، شماره ۱۶، آذرماه ۱۳۶۲، ص ۲۶.

۲۸- شایسته شریعتمداری، «کنکاشی در صنعت جهانگردی و ایرانگردی»، فرهنگ آفرینش، شماره ۱۶۰، ص ۳.

نتیجه

امروزه، یکی از شاخصهای توسعه، گذران اوقات فراغت جمعیت جوامع مختلف می‌باشد. بنابراین، علاوه بر کسب بهره‌وریهای اقتصادی از طریق فعالیتهای توریستی، باید در پی تأمین نیازهای اساسی جمعیت، یعنی گذران اوقات فراغت با هزینه کمتر و امکانات بهتر بود. به این لحاظ، در روند برنامه‌ریزی توریستی موارد زیر باید مورد توجه و دقت قرار گیرد:

- کسب بهره‌وریهای اقتصادی از طریق جذب توریست.

- ایجاد امکانات لازم برای توریست داخلی، برای گذران اوقات فراغت.

- حفظ ارزشهای فرهنگی، بومی و زیست محیطی.

هر یک از موارد بالا، در برنامه‌ریزیهای توریستی دارای ارزش و اهمیت خاص می‌باشند. پس باید به گونه‌ای عمل کرد، که با کسب ارزشی، ارزشهای دیگر را از دست نداده و مشکلات به گونه‌ای دیگر سد و مانع رشد و توسعه جامعه نشود. همانگونه که کسب درآمد و اشتغال و گذران اوقات فراغت برای جمعیت جامعه لازم است، حفظ ارزشهای بومی و حفظ تعادل اکولوژیکی محیط زیست نیز ضرورت بسیار دارد. در سال ۱۹۸۷، کمیسیون جهانی محیط زیست و توسعه؛ بیانیه‌ای را پیرامون ضرورت تعیین و شناخت مشکلات جهانی، منتشر نمود. آنها در این بیانیه، توسعه پایدار را در رابطه با ترکیب دو مفهوم اساسی، یعنی توسعه اقتصادی و پایداری اکولوژیکی مطرح کردند. بنابراین، توسعه اقتصادی و پایداری اکولوژیکی را می‌توان ایجاد تغییر و تحول در ساختار اقتصادی، تشکیلات و فعالیتهای مربوط به یک سیستم اقتصادی اکولوژیکی، که هدف آن به حداکثر رسانیدن سطح رفاه با بهره‌گیری پایدار از منابع موجود باشد، تعریف نمود^{۲۹}.

استان خراسان هر ساله، تعداد کثیری از زوار، ایرانگردان و جهانگردان را به سوی خود جذب می‌کند. شواهد و ارزیابیها نشان می‌دهد که هر ساله بر تعداد آنها افزوده می‌شود. زیرا درصد بسیاری از سیر و سیاحت داخلی ایران، به سوی استان خراسان است. برای ایجاد توسعه پایدار منطقه‌ای، همگام با ایجاد امکانات لازم برای جذب هرچه بیشتر این زوار و توریستها، باید در زمینه حفظ تعادل اکولوژیکی محیط نیز کوشید و برنامه‌های جامع و هدفدار را دنبال کرد.

۲۹- سیاوش دهقانیان؛ عوض کوچکی؛ علی کلاهی‌اهری؛ اقتصاد اکولوژیکی و اقتصاد کشاورزی ارگانیک، انتشارات